

קומראן ומצדה

נתונים ארכיאולוגיים לקביעת זמן המגילות
(מתוך הרצאה בכינוס הכ"ב לידיעת הארץ)

מ א ת

י ג א ל י ד ין

מאז נתגלו המגילות הגנוזות על-ידי בדואים בשנת 1947 ונקבעה קדמותן על-ידי פרופסור א. ל. סוקניק ז"ל באותה שנה, נהפך מחקרן לעיסוקם של מאות ואלפי חוקרים במדעי היהדות, הנצרות והארכיאולוגיה. החשיבות שבגילוי המגילות — פרט לבעיות-לשון והבעיה החשובה של תולדות נוסח המקרא — נעוצה בראש וראשונה בשאלה המרכזית, מהי זהותה של אותה הכת סודרי ארגונה ועיקרי אמונתה הם הנושא המרכזי של ספרותה.

למעשה אין כת יהודית הנזכרת במקורות ההיסטוריים שחוקר זה או אחר לא הציע לזהותה עם כת המגילות. אף יש חוקרים המבקשים לקבוע, כי המגילות הן מן המאות הראשונות לספה"ג, וכי כת המגילות זהה עם כת נוצרית זו או אחרת.

עצם העובדה, שעל-סמך הכתוב במגילות יכלו חוקרים שונים להגיע לידי מסקנות שונות זו מזו באופן כה קיצוני, מעידה על הערפל הרב האופף עדיין את הכיתות היהודיות השונות של ימי הבית השני. עם זאת עובדה היא, שחוקרים חשובים אף הגיעו למסקנה, כי יש לזהות את כת המגילות עם כיתות שצמחו בעיקר לאחר חורבן הבית, ובכך ממילא קבעו, כי המגילות נתחברו מאות שנים לאחר הזמן שקבעו שאר החוקרים.

ונשאלת השאלה: האין בכוח מדע הארכיאולוגיה, על סעיפיו השונים (כגון הנומיסמאטיקה, הפאליאוגרפיה ומחקר כלי-החרס) להכריע בפלוגתה יסודית זו ? ואכן, מטרתה העיקרית של הרצאה זו היא לדון בסוגיה זאת מנקודת-ראות ארכיאולוגית, הן לאור החפירות בח'ירבת קומראן והן לאור התגליות החדשות במצדה.

קומראן

כידוע, נתגלו מגילות קומראן במערות בלבד, בסביבתה הקרובה של ח'ירבת קומראן. בחלקן נמצאו המגילות בכדי-חרס מיוחדים במינם, ובחלקן היו

קרועות ומפוזרות בשכבת-הצטברות שהכילה כלי-חרס שונים. כל עוד לא נחפרה ח'ירבת קומראן אפשר היה לקבוע את זמן המגילות מבחינה ארכיאולוגית, בין אם על-סמך צורתם של כלי-החרס המעטים — שבחלקם לא היו ידועים — ובין אם על-סמך צורת האותיות. אולם מאז נחשפה ח'ירבת קומראן עצמה חל מפנה גמור, שכן נתרבר, שיש זיקה ברורה בין המגילות ובין תושבי הבניין. לא זו בלבד שנחשפו בו אותם כלי-החרס שנמצאו עם המגילות, אלא אף נתגלו בו שרידים (כגון קסתות-דיו, אוסטרקונים עם תרגילי-כתיבה, שולחנות-כתיבה וכיו"ב) המעידים, כמדומה, שתושבי הבניין עסקו בכתיבת מגילות. היום כמעט אין עוד חוקרים — ותהא דעתם על זיהויה של כת המגילות אשר תהא — שאינם מסכימים למסקנות החפירות בדבר הזיקה שבין תושבי הבניין ובין המגילות. עם חפירות ח'ירבת קומראן שוב נתיחד לארכיאולוגיה תפקיד מרכזי בקביעת זמן המגילות. אולם בבואנו לדון בזמן המגילות עלינו להבדיל בבירור בין שלושה עניינים שונים, לפחות מנקודת-ראות ארכיאולוגית:

- א. זמן היבורן של המגילות;
- ב. זמן העתקתן;
- ג. זמן הטמנתן או השארתן במערות, כלומר, השלב הסופי של יישוב אנשי הכת בקומראן.

אשר לבעיה הראשונה — הרי ברור, שהתשובה עליה אינה רק בתחום המחקר הארכיאולוגי, שכן הדבר הקובע בעניין זה הוא תוכן המגילות. עם זאת עשויה הארכיאולוגיה לסייע בפתרון הבעיה, מאחר שהיא משתדלת לקבוע, מהו הזמן המאוחר ביותר שבו יכלו אנשי הכת לחבר את המגילות, היינו, התאריך *ante quem*. אולם בעיקרה חורגת שאלה זו מתחום המחקר הארכיאולוגי לוגי הטהור, ולכן לא נעסוק בה לפי שעה.

אשר לבעיה השנייה, היינו, זמן העתקת המגילות — הרי יש להדגיש קודם-כול, שלא כל המגילות הועתקו בעת ובעונה אחת. אף מי שאינו בקי ביותר בתורת הפאליאוגרפיה יכול להיווכח בדבר, וגם הדעת נותנת שכך היה. מכאן, שאף בסוגיה זו יש לקבוע לגבי כל מגילה ומגילה מתי הועתקה. אולם בכל הקשור בזיהוי הכת וספרותה קובע הזמן הקדום ביותר שניתן לייחס למגילה כיתתית. מבחינת אלה הטוענים שהמגילות מאוחרות חשובה אף קביעת התאריך *ante quem* שעמדנו עליה קודם-לכן.

בחמש-עשרה השנים האחרונות נתגלו תעודות רבות גם במקומות אחרים —

כגון ואדי מורבעת, נחל חבר ועוד — הנושאות תאריכים מדויקים, עד כדי דיוק של יום, חודש ושנה. בעזרת תעודות אלו ניתן עתה למומחים בדבר לעקוב אחר התפתחות הכתב העברי בדייקנות יתירה. אפשר להבחין בהבדל שבין הכתב של חלק מן המגילות, הוזה לכתב שעל גבי מונומנטים מימי בית שני שהיו ידועים לפני-כן, ובין כתב התעודות מימי בר-כוכבא. לפי מסקנותיהם של כמה מן החוקרים והמומחים בפאליאוגראפיה העברית — וביניהם חברי הפרו-פסורים אביגד וקרוס — המגילות המאוחרות ביותר שנתגלו בקומראן הן מסוף בית שני, ואילו אחדות מהן — וביניהן מגילות כיתתיות כגון סרך-היחוד — הן מן המאה הא' לפסה"ג, ואולי אף לפני-כן. אילו היו מקבלים כל חוקרי המגילות — שאינם מומחים בתחום הפאליאוגראפיה — את מסקנות המחקר הפאליאוגראפי כמות שהוא, הרי ממילא לא היה בסיס כרונולוגי לאלה המייחסים את המגילות לכיתות שצמחו זמן רב לאחר התאריך הקדום ביותר של כמה מן המגילות הכיתתיות, כגון הקנאים, הנוצרים וכיו"ב. אולם עובדה היא, שהחוקרים חשובים ביותר עומדים על דעתם, למרות מסקנות המחקר הפאליאוגראפי, בטענה, שאין בכוחה של דיסציפלינה זו לקבוע תאריכים כה מדויקים. ומאחר שאין אנו עוסקים במדעים מדויקים, הרי נשארת בעיה זו בתחום אמונתם של החוקרים — חוקר חוקר ודעותיו. מכאן, שנודעת משנה חשיבות למסקנות המחקר הארכיאולוגי הטהור, היינו, קביעת תאריכי היישוב בקומראן. דיון זה הוא בהכרח מקצועי ביותר, אולם מי שעוסק במחקר המגילות אינו יכול להתעלם ממנו.

האתר נחפר בחפירות מדוקדקות, בהנהלת הארכיאולוג האב דה-יו, בין השנים 1951 ו-1956. מסקנותיו של דה-יו, המבוססות על שיקולים סטראטי-גראפיים, קיראמיים, נומיסמאטיים והיסטוריים, הן אלו: שרידי היישוב הראשון במקום הם מן התקופה הישראלית, היינו, מן המאות הח' והז', כפי שמעידים טיפוסי הקיראמיקה, ובכללם טביעת-החותם הידועה "למלך". מבנים אלה נהרסו בשריפה שעקבותיה ניכרים בבירור, והם חורגים ממסגרת הבעיה שלפנינו. את המבנים מימי בית שני מחלק דה-יו לשתי שכבות עיקריות, ואת השכבה הראשונה — לשני שלבים: Ia ו-Ib.

ש ל ב Ia

משלב זה — שהוא השלב הראשון של ההתיישבות המחודשת — לא נשתמרו שרידים רבים, שכן בחלקם נהרסו ובחלקם שולבו בבניין הראשי של

ההתיישבות הקיבוצית, זו של שלב Ib. לפי קביעת דה-ווי שלב Ia הוא מסוף המאה ה'ב' לפסה"ג, ומשלב זה גם המטבעות הקדומים ביותר שנתגלו בשטח, ביניהם מטבע של יוחנן הורקנוס הא' (134—104 לפסה"ג) מן המחצית השנייה של מאה זו. אולם גם הבעיות הכרוכות בזמנה של שכבה זו — החשובות כשלעצמן לקביעת ראשית היישוב במקום — חורגות במקצת ממסגרת דיוננו.

שלב Ib

זהו השלב הראשון והעיקרי של הבניין הציבורי בקומראן. הבניין נשתמר עד סוף ימי היישוב בקומראן, אולם נעשו בו שינויים שונים, מהם חשובים למדי. משלב זה אף נתגלו כמה בתי-מלאכה, כמו, למשל, בית-יוצר לכלי-חרס. לפי קביעת דה-ווי שלב זה הוא בעיקר מימי מלכותו של אלכסנדר ינאי והגיע לקצו בשנים הראשונות לשלטונו של הורדוס הגדול. ראוי לציין, שבין כלי-החרס משלב זה עדיין אין מוצאים את הקנקנים הטיפוסיים שבהם הוטמנו המגילות, אף-על-פי שכבר אפשר להבחין בכמה אבות-טיפוס של כלים אלה. לעומת זאת זהה הקיראמיקה של שלב זה עם זו המיוחסת בדרך-כלל לסוף התקופה ההלניסטית, היינו, עד ראשית מלכותו של הורדוס. את התחומים הארכיאולוגיים של שלב זה קובע דה-ווי על-סמך נתונים מספר, נוסף לשיקולים סטראטיגרפיים וקיראמיים. בראש וראשונה חשוב הקריטריון הנומיסמאטי. 143 מטבעות (וזה קבוצת-המטבעות הגדולה ביותר שנתגלתה בשלב זה) נטבעו על-יד אלכסנדר ינאי. לכך יש להוסיף מטבע אחד של שלומית אלכסנדרה והורקנוס הב' (76—67 לפסה"ג), חמישה מטבעות של הורקנוס הב' (67—40 לפסה"ג) וארבעה מטבעות של מתתיהו אנטיגונוס (40—37 לפסה"ג). מאחר שמכלול הקיראמיקה זהה לקיראמיקה של המחצית הראשונה של המאה הא' לפסה"ג, מעידים — לדעת דה-ווי — המטבעות, כי עיקר הבניין משלב זה היה קיים (ואולי נבנה) בימי אלכסנדר ינאי ואחרוני החשמונאים. סופו של שלב Ib הל בשנת 31 לפסה"ג, קביעה שדה-ווי מבסס על סימני-הרס ברורים ביותר כתוצאה מרעידת-אדמה. לדעת דה-ווי היתה זו רעידת-האדמה שהתחוללה בשנת 31 לפסה"ג, שיוסף בן-מתתיהו מתאר את נוראותיה ושה נספו 30,000 איש ביהודה.

בעיה בפני עצמה היא מציאותם של מטבעות מימי הורדוס הגדול בלוקוסים מעורבים. עם זאת בולטת העובדה, שבין המספר הרב של מטבעות שונים — הן מתקופת החשמונאים והן מן המאה הא' לספה"ג (וראה להלן) — נתגלו רק

עשרה מטבעות מימי הורדוס. מעובדה זו מסיק דה-וו, כי בימי הורדוס, פרט לשנותיו הראשונות, לא היה הבניין מיושב, וכי בתולדות היישוב היה פער בין שנת 31 לימי שכבה II.

שכבה II

שכבה זו היא אולי החשובה ביותר לקביעת התאריך ante quem של המגילות המאוחרות ביותר. בשכבה זו יושב הבניין מחדש, ומן העובדה שתכנית הבניין לא שונתה למעשה הסיק דה-וו, שמתכונת חייהם של תושביו היתה דומה לזו של התושבים הקודמים. התושבים החדשים עסקו בעיקר בפניגוי המפולות ובתיקון ההריסות, אך גם הוסיפו מיתקנים חדשים, כגון בתי-מלאכה. אופיו הציבורי-הקומונאלי של הבניין בולט עתה ביותר: חדרי-אוכל, חדרי-אסיפות ועוד.

קביעה מדויקת של הזמן שנמשך יישובה של שכבה זו חשובה ביותר לבעייתנו, וזאת מכמה טעמים: ראשית-כול, אפשר לקבוע בבטחה, שהקירא-מיקה של שכבה זו זהה לקיראמיקה המאוחרת ביותר שנתגלתה במערות. יתר-על-כן, בשכבה II של קומראן נמצאה כמות גדולה של הכדים הטיפוסיים שבהם הוטמנו המגילות שנתגלו במערות. ולבסוף, סופה של שכבה זו הוא אפוא התאריך ante quem לא רק של כתיבת המגילות, אלא אף של הטמנתן.

את זמן השכבה הזאת קובע דה-וו על-סמך כמה נתונים: מכלול הקיראמיקה מקומראן אופייני לתקופה ההירודיאנית במשמעותה הארכיאולוגית, היינו, לסוף המאה הא' לפסה"נ ולמחצית הראשונה של המאה הא' לספה"נ. עד כה לא היה בקביעה חשובה זו כדי להוכיח את הזמנים המדויקים של ההתיישבות, ובמיוחד את סיומה של שכבה II, שכן זמני הקיראמיקה האמורה מאתרים אחרים נקבעו על-סמך שיקולים שונים, ואפשר היה לקבוע את סופה רק בגבולות של עשרות שנים. משום כך גודעת חשיבות מרובה למטבעות הרבים שנמצאו בקומראן, שכן מאפשרים הם, כמדומה, לקבוע ביתר דיוק מתי חלה ראשיתה של שכבה II ומתי היה סופה. אולם בטרם נפרט את ממצא המטבעות מן הראוי להזכיר, כי הבניין נהרס בשריפה עצומה, ששרידיה כיסו חלקים חשובים ביותר של הבניין, וכי המטבעות המאוחרים ביותר נתגלו באפרה של שריפה זו. קבוצת-המטבעות החשובה ביותר לקביעת ראשיתה של שכבה II היא מטמון של 561 מטבעות-כסף, שנתגלה מתחת לרצפת המבנה של שכבה זו, אך מעל לרצפה של שלב Ib. המטבעות, שהיו טמונים בשלושה פכי-חרס, הם

ברובם סלעים צוריים. אחרוני הסלעים נטבעו בשנת 9/8 לפסה"ג, ובכך, כמדומה, משום הוכחה, ששלב Ib נסתיים לפני שנה זו וכי שכבה זו החלה אחריה. מן העובדה שאין באוצר הסלעים אף סלע אחד משנת 1 לפסה"ג או משנת 1 לפסה"ג, עת חודשה בצור טביעת המטבעות לאחר הפוגה של שמונה שנים, מסיק דה-ו, ששכבה זו החלה בין שנת 9/8 לפסה"ג לשנת 1 לפסה"ג, היינו, בשנותיו הראשונות של הורדוס ארכילאוס. את סופה של השכבה קובע דה-ו על-סמך 94 מטבעות של המרד הראשון שנתגלו בשכבת-ההרס של הבניין. 83 פרוטות הן משנת שתיים, 5 — משנת שלוש, ואילו ביחס ל-6 אי-אפשר לקבוע אם הן משנת שתיים או משנת שלוש. בכך רואה דה-ו הוכחה חותכת, שהבניין נהרס בשעת המרד הגדול. על-סמך העדר מטבעות משנת ארבע (אף-על-פי שאלה נדירים) הוא אף מבקש לקבוע, שהבניין נהרס בשנת שלוש למרד, היינו, בשנת 68/69 לפסה"ג. לדעת דה-ו מתאים תאריך זה גם מבחינה היסטורית, כלומר, לידיעותינו על תנועת הלגיונות הרומיים בסביבת יריחו בשנים הראשונות של המרד. מכל-מקום, בשביל דה-ו היו בעדויות הארכיאולוגיות ראיות מספיקות כדי לקבוע, כי שלב זה של הבניין — הלוא הוא השלב שסיומו זהה לזמן המאוחר ביותר שאפשר היה להטמין את המגילות — נהרס בשנים האחרונות של המרד.

שכבה III

בכמה מקומות ניתן להבחין בסימני שחזור בהריסות, סימנים המעידים, כי עתה נשא הבניין אופי שונה לחלוטין מאופי המבנה הקודם. לשכבה זו אופייניים, בין השאר, כמה חדרים קטנים בנויים באי-סדר, הנושאים אופי של קסרקטין. לדעת דה-ו שלב זה הוא של חיל-מצב רומי. טיפוסי כלי-ההרס זהים בדרך-כלל לאלה של התקופה הקודמת, אלא שאין למצוא ביניהם, בין השאר, הקנקנים האופייניים לשכבה זו, הלוא הם "קנקני המגילות". קשה לקבוע, כמה זמן חנו החיילים במקום. המטבעות הקדומים ביותר הם משנת 67/68, ואילו המאוחרים כוללים מטבע של אספסיאנוס וטיטוס משנת 69/70 לפסה"ג, מטבעות מאשקלון משנת 72/73, ארבעה מטבעות של טיטוס עם הכתובת "יודיאה קאפטה" ומטבע בודד משנת 87 לפסה"ג, שנמצא מחוץ לבניין. דה-ו מניח, שחיל-המצב חנה במקום עד לאחר כיבוש מצדה, היינו, עד שנת 73 לפסה"ג.

תקופת בר-כוכבא

לא נמצאו שרידי־בניינים של ממש מעל לחורבות שכבה וו, אולם כמה מטבעות של המרד השני מעידים, שגם בימי מרד בר-כוכבא היה הבניין מיושב במשך זמן־מה.

בעקבות החפירות הארכיאולוגיות בקומראן מצטיירת אפוא — כך נדמה לנו — תמונה ברורה למדי (ובעזרת המטבעות — אף מדויקת) של תולדות היישוב במקום, לרבות ימי יישובו על־ידי כת המגילות. מסקנות החופר — גם אם ניתן אולי להסתייג מהן בכמה פרטים — היה בהן כדי לשכנע את מרבית החוקרים האמונים על דרכי המחקר הארכיאולוגי. והנה, עדים אנו ליחס דומה לזה שמתייחסים כמה חוקרים לתוצאות המחקר הפאליאוגראפי: אותם החוקרים הטוענים כי המגילות הן מן המאה הב' לספּה"נ ואילך מתעלמים ממסקנות המחקר הארכיאולוגי — מי בטענה שאינו מבין בנושא ומי בנסותו להוכיח, ללא הכשרה ארכיאולוגית, שמסקנותיו של דה־וו אינן נכונות.

מצדה

כך היה המצב ערב חפירותינו במצדה, שהחלו באוקטובר 1963. אחת ממטרותיהן המדעיות של חפירותינו היתה לנסות לשפוך אור נוסף על מסקנותיהם של חופרי קומראן. במיוחד קיווינו, שנוכל לסייע בבדיקת המסקנות הקיראמיות של חפירות קומראן, שכן מבהינת התארוך הכללי אמנם מבוססות אלו על טיפוס־קיראמיקה הידועים לנו מן התקופה ההלניסטית ומן התקופה הרומית בכללן, אולם ההבחנה המדויקת בין שלביו השונים של הבניין נעשתה בעיקר, כאמור, בעזרת המטבעות. תקוותנו זו היתה מבוססת על העובדה, שזהותם וזמנם הן של בוני מצדה והן של מגיניה האחרונים ידועים לנו מן המקורות ההיסטוריים: בנייה ראשונה בימי יהונתן הכוהן הגדול (בין אם היה זה יהונתן המקבי ובין אם היה זה אלכסנדר ינאי), בנייה נוספת והקמת ביצוריה העיקריים של מצדה בימי הורדוס הגדול ושריפתה ונפילתה בשנת 73. יתר־על־כן, על־סמך דברי יוסף בן־מתתיהו אפשר היה להניח, שבמשך תקופה בלתי־מוגדרת לאחר הכיבוש חנה במצדה חיל־מצב רומי. מן המחקרים שעסקו עד כה במצדה גם ידענו, שבמקום נבנתה כנסייה קטנה בתקופה הביזאנטית, היינו, במאה הה' או במאה הו'. במלים אחרות, בעזרת החפירות במצדה אפשר היה לקבוע בדיוק, כך קיוונו, את זמנם ואת אופיים של הממצאים — ובפרט

של הקיראמיקה — מתקופת בית-הורדוס, מתקופת הנציבים ומתקופת המרד ולהשוות תוצאות אלו לממצאי קומראן.

עתה, לאחר שחפרנו 97% משטחה הבנוי של מצדה, כבר אפשר — לפי עניות דעתנו — להסיק כמה מסקנות חשובות בבעיות הנדונות. לגבי הנושא שלפנינו נודעת חשיבות מרובה לשרידים מתקופת בית-הורדוס ומימי המרד. החפירות הוכיחו, כי כל המבנים העיקריים, לרבות הביצורים, נבנו בימי הורדוס וכי בתכניתם ובאופיים הם זהים להפליא לתיאוריו של יוסף בן-מתתיהו. גם חפצים רבים אפשר לייחס לתקופה זו, ובראש וראשונה עשרות רבות של מטבעות הורדוס. עובדה זו מעניינת במיוחד, שכן בבנייני קומראן חסרים מטבעות אלה כמעט לגמרי. אף מצאנו עדות ברורה לכך שבמקום חנה חיל-מצב רומי מאז ימי ארכילאוס ועד לפני המרד, כאשר הושמד על-ידי המורדים, כמסופר אצל יוסף בן-מתתיהו. נתגלו מאות מטבעות מימי ארכי-לאוס, אגריפס הראשון והנציבים. כן מצאנו עדות ברורה לכך שגם לאחר הכיבוש חנה במקום חיל-מצב רומי, אולי אף במשך כמה עשרות שנים.

אולם השרידים העיקריים שנמצאו על רצפותיהם של מרבית הבניינים (וכידוע ממצא זה הוא תמיד של היישוב האחרון) הם של מגיני מצדה היהודים, שרידים המותחמים בבירור משרידי חיל-המצב הרומי המאוחר שנחשפו במקומות ספורים. בנייני-הציבור נשרפו בשריפה אדירה, ושכבת-אפר, לעתים בעובי של מטר, כיסתה את רצפותיהם. בשריפה זו אף יש אישור מלא לדבריו של יוסף בן-מתתיהו על האש הגדולה שהציתו מגיני מצדה בכל בנייני-הציבור לפני ששלחו יד בנפשם. יתר-על-כן, בחדרים רבים, ובעיקר בסוגרי החומה, שהלוחמים הפכום לבנייני-מגורים, נמצאו שרידי מדורות, שמבין גחליהן בצבצו שיירי סנדלים, בגדים וכלי-בית. גם כאן נמצאה אפוא עדות לדבריו של יוסף בן-מתתיהו, המציין, שמגיני מצדה אספו את רכושם ושרפוהו. כאמור, לא נותר בלבבנו כל ספק, שאמנם יש לייחס את כל החפצים והשרידים שנתגלו בשכבה זו לאנשי המרד הגדול. ואם היה עדיין צורך בהוכחה נוספת — הרי נמצאה אף היא: למעלה מאלף מטבעות של המרד, שהיו פזורים על רצפות החדרים בקבוצות גדולות וכאילו נזרקו או נעזבו ברגע האחרון. בחדר אחד מצאנו קרוב ל-360 פרוטות של המרד, בחדר אחר — 80 מטבעות, ובחדרים אחרים קבוצות בנות 50, 60 וכיו"ב.

רוב המטבעות הם מן השנים שתיים ושלוש, אולם נמצאו גם כמה עשרות מטבעות משנת ארבע, שהם, כידוע, מטבעות-הברונזה האחרונים שנטבעו.

כאמור, לא נמצאו מטבעות משנה זו בקומראן. מלבד כל אלה נתגלו 72 שקלי-כסף מכל שנות המרד, היינו, משנת א' ועד שנת ה', היא שנת 70, שנת חורבן הבית. מטמון אחד של שקלים כלל 17 מטבעות, מהם 3 שקלים משנת ה'. במטמונים אחרים נמצאו קרוב ל-40 שקלים וחצאי-שקלים.

יחד עם ממצאים אלה מצאנו, כמובן, כמות גדולה ביותר של כלי-חרס מכל הסוגים: גרות, סירי-בישול, פכיות, קנקנים וקדירות. והנה, כלים אלה זהים עם כלי-החרס שנתגלו בשכבה זו בקומראן, היינו, אותה השכבה שזמנה, לדעת דה-וון, בין השנים 1 ל-68/69 לספ"ה. עם זאת ראוי לציין, שלא נתגלו עד כה אותם "קנקני המגילות" שנמצאו בקומראן, פרט למכסה אחד, הוזה למכסי "קנקני המגילות".

העובדה שנתגלו במצדה כלי-חרס שאת זמנם אפשר לקבוע בדיוק נמרץ, כלים הוזהים לאלה שנמצאו בשכבה זו בקומראן, מאשרת, כמדומני, אישור ארכיאולוגי את תאריכיהם של חופרי קומראן, ומשום כך גם אין עוד להטיל ספק בקביעת התאריך *ante quem* של הטמנת המגילות.

בעיה אחרת עמדה לפנינו כאשר ניסינו לקבוע אלו מן הכלים הרבים שנמצאו במצדה שרדו מימי הורדוס. הרי ידוע לנו מכתבי יוסף בן-מתתיהו — ואף אפשר היה להניח זאת מראש — כי כאשר כבשו המורדים את מצדה בשנת 66 מצאו את המחסנים מלאי מזון וקנקנים. גם כאן, כמדומני, אפשר עתה להכיר בדיוק חלק, לפחות, מן הכלים שנוצרו בימי הורדוס. במחסנים הגדולים גילינו, בין השאר, טיפוס מיוחד של קנקן מוארך בעל תחתית מחודדת וידיית כפולות. במבט ראשון דומים הכלים לקנקנים ההלניסטיים המפורסמים עם החותמות הרודיות, אולם למעשה שונים הם בכמה פרטים, ובראש וראשונה בהעדר טביעות-חותם. שבריים של טיפוס-כלים אלה ושל כלים אחרים שימשו חומר מלכד בתשתיתן של רצפות המחסנים, וברי, שהם מימי בניית המחסנים. היה בכך משום סיוע להנחה, שכלים אלה שרדו בעיקר מימי הורדוס. אולם בידינו הוכחה שיש בה כדי לשכנע אף את אלה שאינם מומחים לכלי-חרס: על אחד משברי הקנקנים מטיפוס זה נמצאה כתובת משוחה בדיו אדום, הכוללת את התאריך לפי שמו של הקונסול הרומי באותה השנה, C. SENTIUS SATUR- NINUS, היינו, שנת 19 לספ"ה. יתר-על-כן, צוין במפורש, שמשלוח היין נשלח להורדוס מלך יהודה!

והנה, בחירבת קומראן לא נמצאו כלל כלים מטיפוס זה ודומים לו או כלים אחרים שאפשר ליחס לתקופת בית-הורדוס. זאת ועוד, כלים כמו אלה שנתגלו

בקומראן בשכבה ו, ובמיוחד הנרות האופייניים, שיוחסו למחצית הראשונה של המאה הא' לפסה"ב, לא נמצאו כלל במצדה, בין אם בבניינים מימי הורדוס ובין אם בבנייני המרד. בכך, כמדומני, משום הוכחה, שגם תארוך שכבה ו של קומראן על-ידי דה-ווא נכון. העובדה שלא נמצאו בקומראן הכלים ההירור-דיאניים האופייניים למצדה אף מחזקת את הנחתו של דה-ווא, שבקומראן היה פער בתקופת בית-ההורדוס, היינו, בין שלב Ib לראשית שכבה II.

ה מגילות

אמנם היינו בטוחים, שנגלה במצדה כלי-חרס ומטבעות שיסייעו בידינו לאשש את הכרונולוגיה של קומראן או לסתרה, אך יכולנו רק לקוות, שנמצא גם מגילות. ואם חלמנו על גיליון של מגילות בכלל — הרי לא העלינו כלל בדמיוננו, שנגלה גם מגילות כיתתיות מסוג המגילות שנמצאו בקומראן. ואכן, עם גילוי המגילות במצדה ניתוספה הוכחה ישירה לקדמות המגילות הגנוזות ולייחוסן לימי בית שני, הוכחה המשלימה את המסקנות הארכיאולוגיות, הפא-ליאוגראפיות והאחרות, שהיו עד כה, לדעת חוקרים רבים, בבחינת הוכחות עקיפות ונסיבתיות בלבד.

קטעי המגילות המקראיות, וביניהם קטעים מתהילים, ויקרא, בראשית, דברים ויחזקאל, וכן מגילת בן-סירא וקטע מספר היובלים, נתגלו בשכבת החורבן של מצדה שתוארה לעיל, מהם חתומים בגניזה מתחת לרצפת בית-הכנסת. לידם ועליהם נמצאו מטבעות של המרד, ובכללם 17 שקלי-הכסף שכבר הזכרנו. כתב המגילות זהה לחלוטין לכתב המגילות מקומראן לתקופותיו. בכך נוספה לנו נקודת-משען חשובה לחקר הפאליאוגראפיה העברית, מלבד מאות האוסטרקו-נים העבריים והארמיים שנמצאו בחדרי-המגורים של מגיני מצדה. רבה חשיבותם של אוסטרקונים אלה, שכן כולם נכתבו בשנים 66—73. חלק מהם אף מעיד על אורח-חייהם של אנשי מצדה, שהקפידו על הפרשת תרומות ומעשרות, וציינו את תוכן הכלים בכתובות ובקיצורים הדומים לאלה הנזכרים במשנה. והנה באה תגלית נוספת: מגילה מסוג המגילות שנמצאו בקומראן! אלה שני עמודים של יצירה כיתתית, שכמותה נתגלתה גם במערה מס' 4 בקומראן. קטע אופייני במגילה שלפנינו פותח במלים: "שירת עולת השבת הששית בתשעה לחודש [השני]", בדומה למגילה מקומראן, שבה מדובר על שירת עולת השבת השביעית בששה עשר לחודש השני וכיו"ב. תאריכי השבתות שבמגילתנו מתאימים אך ורק ללוח המיוחד של כת קומראן: 12

קומראן ומצדה

חודשים בני 30 יום ו"יום תקופה" נוסף אחרי כל חודש שלישי. לפי לוח זה חל א' בניסן תמיד בד' בשבת.

אין באפשרותנו לעמוד כאן על פרטי המגילה, אולם דיינו אם נציין, שנוסף על כל אלה זרועה המגילה משפטים ומונחים האופייניים למגילות הכיתתיות המובהקות של קומראן, כגון: "תעודות עולמים", "מעשי ראשונות לתעודותיהם ואחרונות למועדיהם ואין בידעים נגלי... להבין לפני עשותו ובעשותו לא ישכילו כול [ואד]ם מה יזום כיא (!) ממעשי כבודו הם לפני היותם".

מורי ורבותי, גילוייה של מגילה זו במצדה מעורר בעיות מעניינות, הקשורות בזיקה שבין כת המגילות ובין מגיני מצדה, בעיה החורגת ממסגרת המחקר הארכיאולוגי הטהור. עיקר מטרתי בהרצאה זו היה לנסות ולהראות, כיצד הביאו התגליות במצדה, והממצא הארכיאולוגי בכללו, לאישוש הקביעה שהמגילות הגנוזות הן מימי בית שני. בכך עיקר חשיבותן לנושאנו, ולפי שעה דיינו בכך.